

правни поредак остварује социјалну функцију. Јер: „Функција је само преображена потреба; државно-правни поредак није и не може бити изграђен и не може функционисати независно од реалних потреба заједнице у чијем оквиру се налази. *Потреба стварања и одржавања целиности и јединства је претпоставка оформљења специфичне творевине која својим динамизмом врши улогу задовољења те потребе* (стр. 102). То онда значи да су држава и право, као јединствени организационо-нормативни поредак, неопходни да би једна заједница могла да егзистира као таква. А исту ту мисао, само са извесном дозом ироније, изразио је и Лон Фулер на почетку своје књиге *Anatomy of Law*: „Изјавити да се човек може обликовати путем правила значи признати да је он створење које себи мора да стави поводац како би живео безбедно са другим људима.“ Тиме је ваљда све речено.

Стеван К. Врачар

МОЈА ДИСЕРТАЦИЈА МЕЂУ КЊИГАМА „КОЈЕ СУ СЕ МОРАЛЕ НАПИСАТИ“

Пре свега, најискреније захваљујем свим говорницима на ослухтавању и запажањима о мојој књизи. Уз то, желим нешто да кажем о околностима у којима је књига настала, па сходно томе и задобила нека изразита обележја. При том, пак, покушаћу да укажем на неке чињенице које имају далекосежни значај за методолошке аспекте настајања ове књиге. То је неопходно, уосталом, понајвише зато што сам понешто већ помињао у првом издању (текст „После пет година“), а нешто у предговору за ово издање. Додуше, пре три деценије то су биле само некакве алузије и, рекло би се, видови „езоповског говора“. Сада је нешто непосредније и јасније исказано. О томе треба отвореније проговорити, у границама могућности. У импровизаном присећању, даћу само назнаке о ономе што ће све моћи, надам се, у писменом прилогу бар донекле разјаснити.

1. – Насловом који овај прилог носи, у ствари, наглашавам да поред срачунато концептованих и превасходно рационално припреманих и израђиваних књига, ових уобичајених процеса у којим настају овакве духовно-научне творевине, постоје као изузеци књиге „које су се морале написати“, то јест које су (можда у некој мери и чак превасходно!?) резултат *извесних ирационалностија*. Отуда, сасвим би пристајао и наслов, рецимо, *о најновијости научног стваралаштва*, наравно у овој области и на подлози личних искустава. Наиме, на основу својих искустава, па и не тако ретких и никако безначајних и занемарљивих саопштења великих стваралаца у науци и књижевности, склон сам закључку: ако се

може и мора говорити о општој, па самим тим и о државно-правној методологији и одговарајућем методу, о две стране, две сфере, онда је то упечатљиво проверено. Видљива сфера је непосредно предочена разноврсним показатељима о којим се расправља и у којима се обликују неопходна знања; она невидљива сфера, пак, сачињена је од разноврсних момената, али су сви „невидљиви“ (буквално и фигуративно говорећи), па зато све то сачињава *тајновитости стваралаштва*. То је много значајније и далекосежније но оно прво. Незгода је у томе што чак и они који су стекли бар неко „искуство те врсте“ о томе не говоре, па тако мало шта обзнајују о својим сазнањима таквих тајновитости. Тако се само поспешује постојећа тајновитост, уместо да се бар некако и унеколико осветљава.

2. – Само припадници најстаријих нараштаја или оних старих, у којима се и сам налазим, у свом богатом животном искуству носе мучнину и терете некаквог неодређеног „просторно-временског синдрома“: једну смесу страха, несигурности, стешњености, изгубљености, неизвесности, оне метафизичке стрепње (о којој је дубоко размишљао Кјеркегор). У таквим друштвеним ситуацијама људи су сведени баш као појединци на јадне и бедне двоношце, чак и када фигуришу на јавној сцени као Неко, а не само као Нешто и Нико. Оно „људско“ је крајње релативизирано, расплинато, с тенденцијом срзавања до ништавости. Тада је људско достојанство, она морална димензија знатнијих појединаца (а то су научни ствараоци међу осталима), доведено и збачено у нељудске сфере. Рачуна се да немају и да не треба да имају никакву слободу стваралаштва, па утолико немају ни свог идентитета. Рачуна се с тим да су само објекти манипулацијских механизма, идеолошки послушници владајућих структура, догми и сл. – Тешко је младима да „дочарају“ оне животне тескобе које су испуњавале баш ствараоце у духовно-културној сфери онога доба. А било је то доба у којем су заостале још увек отворене страшне ране Другог светског рата; у нашој земљи још умногостручене оргијањем мржњи, братоубиштва, „револуционизма“, али и разорних страсти супротних порива. Не заборавите: десетих година је тек стишавана морбидија Информбирао и Голог отока, страховног непријатељства дојучерашњих „другова“ који се обећавали „вечно пријатељство“ (бар међусобно, али с коминтерновским печатом, наравно). А светом су дувале буре „хладног рата“, у чијем епицентру се налазко тек минули „врћи рат“ у Кореји је био доведен до ивице, до опасности од непосредне употребе атомске бомбе, а тиме и до трећег светског рата. Не заборавите да је Стаљин је умро 1953. али не и стаљинизам. Ето, у таквој ситуацији у нашој несрећној земљи буктао је распламсали идеолошки „зов самоуправљања“: у ствари, једне велике и племените идеје, која нажалост није имала и реалне темеље. Уз то је снагом идеолошке опсесије царовао мит „одумирања државе и права“. Тешко оном ко би покушавао да покаже

ма и трунку неверице у такве и сличне догме. Наравно, свако је на својој кожи све то и осећао. Само неко ко је „изван времена и простора“ могао је то игнорисати, бити напросто непаметан, слеп, нерезалан, недорастао, наиван до детињатости и сл.

3. – Наравно, пошто нисам спадао у категорију „нерезалних наиваца“ (у ствари, имао сам превише тешких животних искушења, укључујући и она која су искрсавала из таквих „времена“ (зла и покора), нисам ни могао очекивати неко добро тада као ни бољитак у будућности. Ипак, и поред свега, запутио сам се у истраживање управо на најсложенијем и буквално најопаснијем подручју *Теорије државе и права*, свог животног и професионалног опредељења. Наравно, онако млад и зелен нисам имао никаквих шанси да све поменуто некако „избегнем“. Али, било је нешто што ме је терало да не узмичем, да се не латим лагоднијих подручја, кад се већ морало радити на некој теми достојној доктората. Некако сам доспео до најсуровије раскрнице: или погнути главу и прихватити идеолошке стереотипе (с ужасним обездуховљем какво је пружала „совјетска наука“) или, пак, покушати „мислити својом главом“. Па шта буде! Али, пошто млад човек тек треба много да научи, па тек онда да се осмели да се рве с „фуријама времена“, то је значило планинарити на Хималаје без икакве опреме. Што сам се више упућивао у бескрајне просторе филозофске и правне мисли, политичких доктрина итд., неверица и страх да се ту ишта може постићи били су најтежа и неотклоњива чињеница, страшно извориште личне драме. У таквим драмама људи се могу као стакленик распрнути. Не спадам у „неосетљиве природе“ већ пре у преосетљиве. Срећом, неверица ме није савладала, иако није било скоро ничега што би уливало охрабрења и наде. Нисам дигао руке од свега, а могло је и то да се деси. Јер, нисам имао ама баш никаквих „залеђа“ и „покровитељстава“, па сам тако као ништавни Дон Кихот био битку не с ветрењачама већ за голи опстанак. Такав какав сам био, с каквим-таквим идентитетом, могућностима, бар малецним даром, радом, моралном одговорношћу, преданошћу наци итд.

Време је, дабоме, пролазило. А ја заокупљен својом „великом науком“ нисам ни смео ни могао да се опробавам и вежбавам на мањим темама, сем нечега што ми је некако наметнула и поверила редакција часописа *Анали Правног факултета у Београду*: приказивање у виду резимеа главних расправа и чланака из часописа на француском и немачком. Тада ми се чинило да је то посао последњег реда, а сада мислим да је тако нешто изванредно тешко, па и значајно. Уопште, безнадежно сам клизио ка стручно-научном „аутсајдерству“. И, ваљда, животном промашају и поразу. Но, све своје муке сам некако, на сву срећу, „гутао“, без видљивих трагова депримираности, малодушности. Ни најближи ништа од свега нису

могли да запазе. Приближавао се већ и други реизбор за асистентско звање. У неким тренуцима је помисао да сам све шансе изгубио изазивала панику. Уз све то спадала ме је неподношљива невоља с писањем: све је теже ишло, све се запетљавало, до немогућности да се о нечему срочи низ од неколико реченица, а камоли једна страница текста. Јесте: страшно изгледа „бела хартија“, мада знам је да је страшна и ижврљана хартија. Оба случаја се свде на поништење писања. Дакле, уз све остало постоји и „блокада“ те врсте. Па тако то бива: никад једна невоља не долази сама; као да подсећа на своју величину тиме што тежи да покаже што већи број својих „пратиља“.

4. – Некако у јесен 1959. потпуно неочекивано, десило се ПРАВО ЧУДО, нешто што нисам могао себи разјаснити тада, ни касније, ни сада. Само сам регистровао чињенице. Читао сам, по ко зна који пут, Марксове *Ране радове*. Од раније сам некако био понет снагом, па и дубином и мисаоношћу младог Маркса. У једном тренутку осетио сам да је текст, тако рећи, „оживео“: у магновењу, дакле, „нешто“ је надошло, као „блесак“ светлости. Као да је сукнуо некакав „млаз“ нечега из једне речи коју сам, иначе, безброј пута сусретао другде, па и код Маркса, и сам је често изговарао: КОНСТИТУИСАЊЕ. Али тог часа то није била само реч, можда и сложена, садржајна, необична али моћна. Она се чудесно преобразила у КЉУЧ свега и свачега. Осетио сам само да је она деловала као „муњевит еликсир“ који је одагнао буквално „у једном трену“ све муке које су ме пратиле више година. Осећао сам се као да сам ступио на чврсто тло или као да сам се „ухватио за сламку спаса“, као што се прича да дављеници чине (узгред, и ту врсту доживљаја сам искусио у детињству: већ утопљен у реци, ваљда у десетинкама секунде ухватио сам се за врбову гранчицу и чистим чудом се спасао!). Иако некако „препорођен“, нисам се ни тиме превише и претерано заокупљено бавио. Чак нисам искушавао „прст судбине“ ни брзоплето ни префорсирано. Више сам се препустио протоку неког времена, па да види: има ли ту неке стварне вајде или је све само нека варка.

Опет без икаквог срачунатог подухвата, неком приликом сам почео да записујем оно што ми се некако разбистрило, да очигледности и „опипљивости“: оно што ми се причинило као моћна ИДЕЈА и некако сверешавајућа. Без великих претензија, али и без убацивања строгих контролних захтева, са дотад недоживљеном лакоћом, низале су се деоне јединице текста „Прилог проблематици суштине државно-правног поретка“: брзо су се ређали параграфи и за неких петнаестак дана израсла је читава расправа. Таква како је била штампана сада је као *кардиналан йоказатйељ* насталог „чуда“. У ствари, како ће се убрзо показати, био је то прави-правцати *синойсис бугуће дисерйације*. Међутим, убрзо ми се чинило

да то није довољно, да треба још некако разбистрити проблематику класне *структуре друштва*: и то сам успео још уверљивије и поузданије за себе да урадим, чак брже, ефектније но претходну расправу. Сада је то већ била читава расправа, много ригорозније обликована, и поткрепљена литературом. И тај текст је, зато, морао безусловно да се нађе у другом издању моје дисертације.

5. – Међутим, најнеобичније је било што сам био *пошитоно сигуран и убеђен* да ће, после овога, писање саме дисертације бити мање-више само *технички посао*?! У ствари, тако сам се поставио и непомерљиво чврсто „држао у рукама“ све што је пресудно за писање дисертације. А нисам имао буквално ниједног ретка написаног текста, па чак ни било какав *план, синојсис, нацрт, попис тема, општи оквир*, нити модификован *наслов* своје дисертације. И поред тога или, боље речено, упркос свему томе, све се обистинило кад сам се упустио у писање. С лакоћом која је била ништа мања, али не и већа, од оног што се показало при писању две поменуте припремне расправе – током 1960. године, негде од фебруара до краја септембра написао сам целу књигу. При том, у рукопису нисам прецртао ниједну реченицу, ниједан пасус, јер је све ишло без икаквих тешкоћа. Невероватно је, али чак и општи оквир, наслови делова, назначење параграфа итд. – *све је искрсавало*, тако рећи, *у ходу* и то с таквом поузданошћу а није било никаквих недоумица, бављења могућим решењима, колебаљивости пред искрсавањем разних варијанти оног што се третира или претреса. А *појмови и посљавке*, као сложена и огромна мрежа плели су се с оном прецизношћу какву малецни паук показује у плетењу своје мреже. При том, написано сам препуштао супрузи Мирјани, врсном правнику и особи са иначе високим мерилима, па и што се тиче писмености; ни она није имала разлога да попут цензора „интервенише на тексту“: само је диктирала текст својој одличној дактилографкињи у Врховном суду. Тако се израда дисертације одвијала невероватном брзином и поуздано. Да чудо буде потпуно наглашавам да сам те године обављао све своје наставне обавезе, испите, све у максималним „количинама“?!

6. – Наравно, ја се нисам могао понашати у свему и поводом свега као некакав „аутомат“, како то можда изгледа у овој ретроспективи. Чак знам да ме је оптерећивало све што се десило и што се дешава из неких неотклоњивих разлога. Наметала ми се помисао, коју сам, додуше, увек настојао одагнати, да је све то некаква непозната ИГРА нечега што је „с ону страну“ овог искуственог, обичног и познатог. Јер, кад се ствари узму баш такве какве су, зар није могућно, чак и сасвим извесно, да *све то и такво* може ненадно престати баш како је и дошло. Прибојавао сам се нечег непознатог, нечег што нисам ни кадар да подвргавам својим интересима, жељама, вапијућим потребама. Али не превише већ отпри-

лике по оном народном веровању да не ваља призивати зло, ни помишљу ни речима. Хвала Богу, ништа се није десило. Зато, тек када је све прошло, не једном покушавао сам да некако све трезвено промислим, покушам подвести у категоријалну схему *рационалности*: је ли то случај *надахнућа*, можда оног што омогућује *иниуишија*; није ли то некакво *ошкровење*; зар то можда искрсавају некаква *ошкрића*; да то можда представља само резултат ненада-ног *импулса* или нечег *непознатог* итд. Нисам, наравно, могао ни себи дати неке поуздане одговоре. Ипак, склон сам закључку да је посреди оно што бих назвао „просветлењем“ или „озарењем“, а богме и нешто што наличи „прикључку“ за ризницу *сиваралачке енергије*, не само сопствене већ више оне незнано где и како смештене, али моћне и неслућено делотворне.

У тим размишљањима непосредно и искуствено су ми се појављивали у новој светлости они моменти који се различито предочавају: у виду мита о Прометеју као „крадљивцу ватре“, тог моћног плама којим богови располажу – па можда је незнатним посленицима у науци подарена могућност да се домогну бар оне најмање „жишкице“ с божанског „огњишта“ и тако обзнане своје делце, припремљено у границама људске моћи и дара, а можда и заслуга, дораслости, подобности да понесу терет и искушења оног Надљудског што је представљено *сиваралашивом*, с извесним рангом и думетима? Или, присећао сам се познатог Хегеловог упозорења на „лукавство ума“, нешто што већ као такво није у пукој власти појединца већ своју моћ показује као какав „метафизички ентитет“, упркос и против свих видова оних моћи и разобрученог силништва „обездуховљених креатура“ заселих на командним позицијама несавршених људских заједница.

7. – Ако су изнете чињенице само *чињенице* (а оне су баш такве), ово што се појављује као некакав низ претпоставки, ипак, најалост јесте и може имати само изглед *претпоставки* које се морају скрупулозно проверавати. А то проверавање се морало и могло вршити у два вида. Најпре, друштвено и „консталацијски“: одмеравањем да ли, када и како евентуално штампати дисертацију. При том, морала је остати апсолутно веродостојна, то јест ништа да се не мења, ниједна реченица и ниједна реч. Јер, тек сам понеки текст објавио, дакле био потпуно непознат чак и стручној јавности. А штампана књига већ сама о себи обезбеђује неко присуство у јавности. Ако ишта вреди, следи наравно и нешто угледа. Ипак, баш та „непознаност“ била је тада добродошла: мање је вероватноће да ће се дизати прашина због тамо неког безначајног анонимуса. Нисам журио са штампањем, па тако протече пет година. Постојао је утисак да стеге ипак попуштају. Но, никад се не зна, како народна мудрост подсећа. – Друга врста проверавања је за мене била много важнија. Наиме, многи разлози су ме опомињали

да тај спис што свестраније сагледам, полако и пажљиво, без оне надошле журбе приказане у писању. За невољу, према себи сам био неупоредиво строжи него према другима. Зато ми се неке ствари нису допале, а неке опет јесу. Иначе, књига није ни доспела у продајну мрежу: извештан број примерака се нашао у библиотекарима. Својим колегама и студентима постдипломцима сам књигу поклањао. Ипак, било је све то довољно за какву-такву присутност књиге. Чинило се да је прилично добро примљена у ужем кругу стручне јавности. Са своје стране, сматрао сам да је пресудно да ли ће, како и колико бити верификована у чланцима и расправама које сам објављивао. Иако нисам спадао у ауторе чија библиографија спектакуларно расте, објављени радови, без изузетка, наслањали су се на дисертацију, из ње некако происходили. За мене је баш то била потврда *живојворности* те прве књиге. Временом, све до данас, то је постајало све уверљивије, па и за друге очигледно. Потврђивало се и видело се: та књига је СЕМЕНКА која може добра плода дати.

8. – Најзад, не знам да ли је све што рекох довољно и упечатљиво оправдање за већ насловом сугерисану тезу да су, вероватно, најнеобичније књиге баш оне „које су се морале написати“. Дакле, које њихови аутори, ипак, нису искључиво сами и рационално сачинили. Иако се понекад могу сусрести саопштења писаца да су налазили у положају некаквог „медијума“, то не изгледа сасвим могуће. А познате су и тврдње, рецимо она митска код старих Римљана да сваки човек има свог демона који га стално прати, чува, али и излаже опасностима. Није далеко од тога ни хришћанско веровање да постоји „анђео чувар“. А има и филозофских схватања која наглашавају да човек има свој „*alter ego*“. А ко ће то знати? Да нечега има – највероватније има. Али *шћта* је то, *чега* ту има – то је једна од највећих тајни, *тајна стваралаштва*.